

STADSHOLMEN

AJAX 6
Prästgatan 13

GAMLA STAN

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturresevatet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

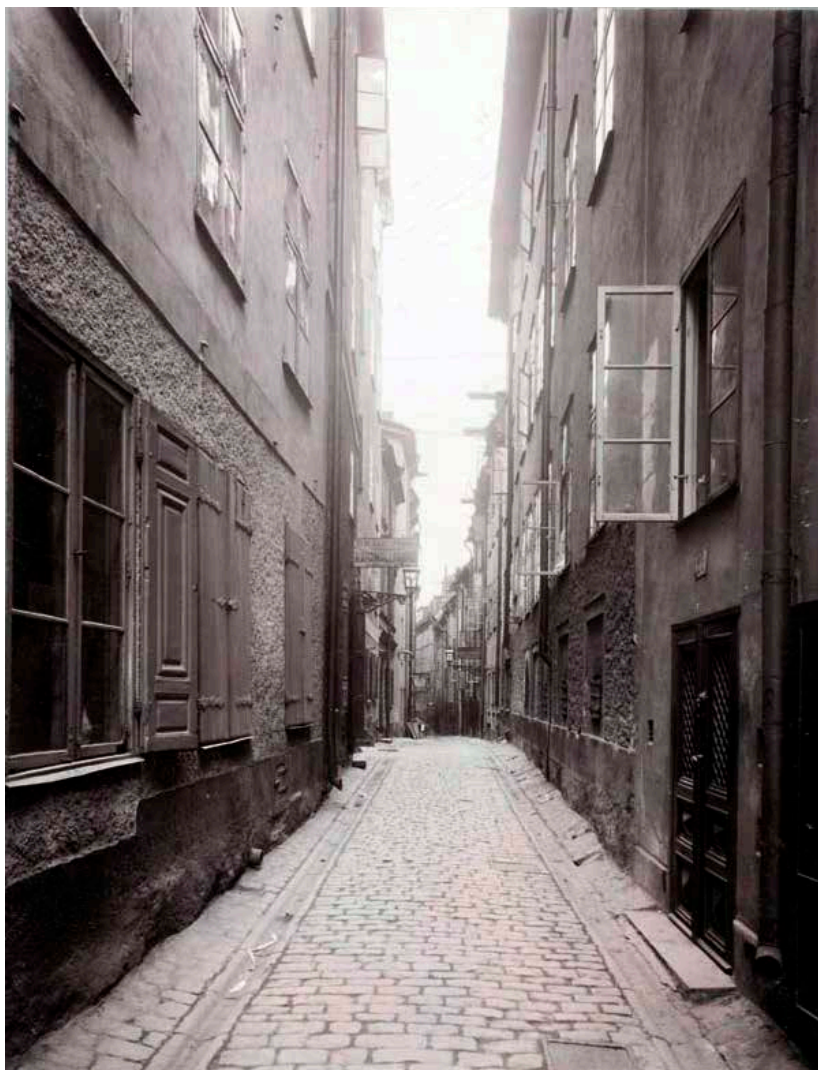
Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsamman med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggt på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

SVARTMANGATAN OMKRING SEKELSKIFTET 1900. KVARTERET AJAX ÄR NÄSTA KVARTER PÅ VÄNSTER SIDA, UNGEFÄR I BILDENS MITT. STADSMUSEET, OKÄND FOTOGRAF OCH ÅR.

Ajax 6 har samma volym som när den första brandförsäkringen tecknades 1749. Byggnaden var då nyrenoverad och det finns ännu dörrblad och dörrfoder bevarade från denna tid. Ägarna har i många fall varit hantverkarmästare och åldermän inom sitt skrå.

Mycket av dagens fasta inredning härrör från 1800-talets andra hälft, sannolikt från skorstensfejar-mästaren Carl Johan Holmbergs renovering på 1860-talet. Exempel på detta är fönstrens paneler, pardörrar och en flat, vit kakelugn, detaljer som ger en känsla för hur relativt välbärgade hantverkare inredde sina hem vid denna tid.

Ajax 6 är blåvärderad enligt Stockholms Stadsmuseums kulturhistoriska klassificering. Detta innebär att fastigheten har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Under flera hundra år var Gamla stan Stockholms centrum. Medeltidens bebyggelse bestod av hus i trä eller tegel, ofta med torvtak. Till husen fanns många gånger källare med väggar av natursten och tegelvalv eller bjälktak. Tegelhusens fasader var inte putsade och kunde ha dekor i form av blinderingar, formtegel eller mönstermurning. Den medeltida, oregelbundna stadsplanen är ännu i dag mycket väl bevarad och många hus har i hög utsträckning kvar medeltida murverk bakom senare tiders fasadut-

AJAX 6 ÄR EN TRE VÅNINGAR HÖG BYGGNAD UNDER PULPETTAK. HUSET HAR HAFT SAMMA VOLYM SEDAN DET BRANDFÖRSÄKRADES FÖRSTA GÅNGEN 1748, MEN FASADDEKOREN ÄR SENARE, FRÅN 1800-TALET'S ANDRA HÄLFT. FOTO: J. MALMBERG.

formningar och inredningar.

Det expansiva 1600-talet, när Sverige utvecklades till en stormakt, gav en annan prägel åt staden med flera nybyggen men också modernisering av de äldre husen. Byggnaderna fick stora vindar i flera våningar med höga, branta tak och ofta en dekorativ fasad-utsmyckning i natursten. Samtidigt anpassades de nybyggda husen längs framför allt Nygatorna i väster till en reglerad stadsplan.

Under 1700-talets mitt och senare hälft byggdes husen ofta på med en våning. Vindarna var nu mindre

och taken flackare. Fasaderna utfördes släta och putsade, och rummen inreddes med kakelugnar och snickerier som till stor del finns bevarade i dag.

Vid 1800-talets senare del och under tidigt 1900-tal fick många byggnader fasader med tidstypiska dekorer i stuck eller puts och bottenvåningarna gjordes ofta om till butiksfasader med stora skyltfönster.

Gamla stan hotas – och räddas

Under senare delen av 1800-talet försköts stadens centrum till Norrmalm. Gamla stan började att

PORTENS PARDÖRR ÄR FRÅN 1700-TALET OCH HAR EN ENKEL OMFATTNING AV STEN SAMT PROFILERAD ÖVERLIGGARE. MÖJLIGEN TILLKOM PORT OCH OMFATTNING VID HATTMAKAREN TOLLE EKSTRÖMS RENOVERING 1749. FOTO: J. MALMBERG.

SKORSTENSFEJARMÄSTAREN CARL JOHAN HOLMBERG LÄT SÄTTA IN JÄRNTRAPPAN UNDER 1860-TALET. I TRAPPLOPPET SITTE ETT VÄGGFAST HÖRNSKÅP, FRÅN SAMMA TID ELLER NÅGOT SENARE. FOTO: J. MALMBERG.

successivt förslummas och många diskussioner fördes om stadsdelens sanitära förhållanden. Det kom till och med förslag om att riva stora delar och bygga helt nytt. När de nya stadsdelarna på malmarna växte fram omkring 1900 blev problemen i Gamla stan ännu mer uppenbara, men de enskilda fastighetsägarna var inte villiga att bekosta saneringarna. Samfundet S:t Erik – som bildades 1901 och arbetade för att väcka intresse för stadens kulturhistoriskt värdefulla miljöer – oroades för stadsdelens framtid och tog på 1930-talet initiativet till att bilda AB Stadsholmen. Det nya bolaget fick i uppdrag att förvärva, restaurera och modernisera bebyggelsen med hänsyn bland annat till kulturhistoriska värden. De första åtgärderna i stor skala genomfördes i kvarteret Cepheus och flera av de genomförda renoveringarna har varit goda exempel, inte minst de allra första insatserna som gjordes.

I dag är Gamla stan med sina många bevarade tidslager och hus med en lång och omväxlande byggnadshistoria ett historiskt dokument av oersättligt värde.

HISTORIK

Tiden fram till 1700-talets mitt

Kvarteret ligger inom de äldsta delarna av Gamla stan, på höjdplatån innanför 1200-talets stadsmur. Fastigheten Ajax 6 kan följas i skriftliga källor tillbaka till 1620-talet, då tomten var bebyggd med ett korsvirkeshus. Fastigheten köptes 1635 av Johannes Mattiae Gothus, som var hovpredikant och lärare till drottning Kristina, men bokbindarmäster Hans Julech bestred köpet och fick rätten till huset 1637. Under resten av århundradet var fastigheten i olika hantverkarmästares ägo. År 1682 omtalades byggnaden fortfarande som ett korsvirkeshus. Strax före sekelskiftet 1700 var ägaren skräddarmästare Jakob

FÖNSTRENS HALVFRANSKA SMYG- OCH BRÖSTPANELER SAMT PROFILERADE FODER TILLKOM SANNOLIKT VID SKORSTENSFEJARMÄSTAREN CARL JOHAN HOLMBERGS RENOVERING 1863. FOTO: J. MALMBERG.

Dahl. Hans son Sven ärvde fastigheten 1721, sedan både Jakob och hans fru Elisabet avlidit. Sven var då 11 år och det enda överlevande av parets åtta eller flera barn. För första gången benämndes huset nu som ett stenhus, och det var sannolikt under Jakob och Elisabet Dahls ägo som korsvirkeshuset antingen revs och ersattes med ett stenhus, eller kläddes in i sten. Sven sålde huset 1732 till skräddaråldermanen Hans Felderman, som var den som hade tagit på sig förmyndarskapet för Sven 1721.

Hattmakaren Tolle Ekströms renovering 1749

Den första brandförsäkringen för fastigheten tecknades 1749. Huset var då nyligen renoverat både invändigt och utvändigt, av hattmakaremästaren Tolle Ekström. Enligt beskrivningen fanns där två välvda källare, och i bottenvåningen låg en bagarstuga och en krog med bjälktak. De två våningarna ovanför innehöll vardera tre rum med paneltak. På vinden fanns en kammare, och alla trappor var av trä. En mer utförlig beskrivning från samma år anger att det fanns en stentrappa till ett av de två källarrummen, medan det andra rummet nåddes via en lucka

i krogens golv. Krogen hade egen dörr mot gränden, flera av rummen värmdes med gröna kakelugnar, och på våning 2 trappor låg ett kök med spis. Mot gränden fanns hissglugg och tross från vinden. En senare beskrivning från 1766 nämner paneltak med målad väv i de övre våningarna. Tolle Ekberg ägde även grannfastigheten i öster, Ajax 5 och bodde själv i ett av husen, vilket anges inte. Ekbergs hushåll var stort och bestod av honom själv, hans fru, tre barn, åtta gesäller, två lärgossar och en piga. Dessutom bodde här två hattmakargesäller som arbetade för åldermannen på Södermalm, som ”ännu ej själv har någon verkstad”. Här bodde också nio hyresgäster som inte tillhörde Ekströms hushåll, bland annat en ofärdig, före detta hattmakargesäll. Ända fram till år 1863 gällde samma beskrivning för brandförsäkringen, och det finns inget som tyder på att några ombyggnader genomfördes.

Skorstensfejarmästaren Carl Johan Holmbergs ombyggnad 1863

Först 1863 upprättades en ny beskrivning i brandförsäkringarna. Den dåvarande ägaren, skorstensfejar-

KAKELUGNEN OCH FOTPANELEN ÄR FRÅN 1800-TALET SÄRSLIK, LIKSOM MYCKET AV DEN BEVARADE, FASTA INREDNINGEN. DÖRRBLADET ÄR EMELLERTID ÄLDRE, ETT SPÅR AV 1700-TALET SÄRSLIK. FOTO: J. MALMBERG.

mästaren Carl Johan Holmberg, hade då genomfört en ombyggnad. Vilplanen hade stenlagts och takfönster satts in. Nu omnämndes inte längre någon hissglugg med tross på vinden, inte heller någon krog i bottenvåningen. Däremot tar beskrivningen upp mittelband och socklar samt fönsterpaneler och tapeter på våning 1 och 2 trappor. I den övre av dessa våningar fanns fortfarande ett kök. Under de följande åren omnämndes också en järntrappa från bottenvåningen till nedre vinden, samt fotpaneler i de övre våningarna. Enligt mantalslängden 1870 bodde Holmberg här med sin fru Hilda och fyra barn. Även en barnflicka och fyra arbetare tags upp inom hushållet. I början av 1900-talet hade den övre vinden inretts med ett kallrum. Fastigheten köptes av Stockholms stad 1939.

UPPRUSTNING OCH RENOVERING

En omfattande renovering påbörjades 1961. Den mur som delade källaren i två separata delar revs, och golvnivån i källaren sänktes med ca 30 cm. Även i bottenvåningen revs en mellanvägg, vilket skapade det stora rum som finns här idag. Wc installerades

i flera våningsplan i stället för de torrklosetter som tidigare funnits på vinden. Köket fick ny inredning och ett badrum tillkom. En kakelugn behölls men de övriga monterades ner. Redan före renoveringen hade en furudörr med tre fyllningar deponerats i fastigheten från Stadsmuseets samlingar.

Vid årsskiftet 2002/2003 inleddes reparationer efter en allvarlig vattenskada. Golvet togs bort i bottenvåningen och bjälklagsfyllningen torkades ur. Alla ytskikt i fastigheten renoverades och i bottenvåningens stora rum påträffades spår av en målad bröstning som rekonstruerades. Kök och badrum fick ny inredning och till den översta vinden ersattes trästegen av en järntrappa. Även i fasaden gjordes vissa renoveringsarbeten där putsen hade skador.

BYGGNADSBESKRIVNING

Exteriör

Byggnaden är tre våningar hög med fasader mot Prästgatan och Spektens gränd, samt mot en liten gård i öster som tillhör grannfastigheten. Taket är ett pultettak, belagt med falsad plåt och med fall mot Prästgatan. På taket finns ett takfönster och en

BILDEN VISAR SPÅR AV FLERA TIDSSKIKT. DÖRRBLADET ÄR AV EN TYP SOM VAR VANLIG KRING 1700 OCH ÅRTIONDENA DÄREFTER. FRAM TILL 1961 STOD DET EN KAKELUGN I HÖRNET, ELDSTADSPANET AV KALKSTEN ÄR ÄNNU KVAR. JÄRNTRAPPAN TILL DEN ÖVRE VINDEN ERSATTE EN TRÄSTEIGE VID DEN SENASTE RENOVERINGEN PÅ 2000-TELET. FOTO: J. MALMBERG.

takkupa med en liten balkong. Bottenvåningen är spritputsad och våningarna ovanför slätputsade, alla avfärgade i ljus beige och utan synliga ankarslutar. Porten har en slät omfattning av kalksten med en profilerad överligger och helfranska pardörrar från 1700-talet. Kring fönstren på våning 1 trappa finns profilerade överligger som bärs av smala lisener medan fönstren i våningen ovanför har profilerade underligger. Sannolikt tillkom fasaddekoren under 1800-talets andra hälft. Fönstren i de två nedre våningarna har två bågar, i bottenvåningen utan spröjs men i våningen ovanför är var båge indelad med spröjs till tre rutor. På våning 2 trappor och till den nedre vinden är fönstren lägre, och de två bågar vardera indelade med spröjs till två rutor. Fönstren har beslag från 1800-talets förra hälft. I bottenvåningen finns fönsterluckor med smidda beslag. Sockeln är svartmålad och består delvis av sten, hushörnet har ett skydd av huggen natursten.

Interiör

Det är möjligt att källarens yttermurar är äldre än 1600-talet, men valven är från denna tid eller tidigt 1700-tal. Takvalvet har anpassats för en lucka från

bottenvåningens sydöstra rum där det på 1700-talet låg en krog. Luckan finns ännu kvar. Källartrappan är den enda trappan inom huset som är av sten. På 1860-talet ersattes de tidigare trätrapporna av järntrappa från bottenvåningen till den nedre vinden. I trapploppet finns också nedfällbara brandluckor av plåt från 1860-talet. Bottenvåningens förstuga har liksom förstugorna högre upp i huset golv av kalksten.

I rummen är en stor del av den fasta inredningen bevarad från 1800-talets mitt och andra hälft. Där finns en vit, flat kakelugn med ornerat krön, en takrosett, halvfranska fönsterbröst- och fönster-smygpaneler och halvfranska pardörrar med samtida foder. Det förekommer också några hel- och halvfranska dörrblad från 1700-talet samt några samtida dörrfoder. I bottenvåningen leder en igensatt dörröppning mot grannens gård i öster, med foder och dörrblad bevarat. Den härrör från den tid då fastigheterna Ajax 5 och 6 tillhörde samma ägare. Båda vindsvåningarna är inredda, den nedre sedan 1700-talet och den övre sedan 1900-talet. Till den övre vinden leder en trappa av järn som sattes in 2003.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.